

АСПЕКТИ ІСТОРИОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ВЕРХНЬОГО ПОТІССЯ I – V ст. н.е.

Дослідження з етнічної історії Верхнього Потісся, в яких робилися спроби інтерпретації археологічних пам'яток, відомі з другої половини XIX ст., коли були відкриті перші пам'ятки I половини XX ст. Це були випадково знайдені під час земляних робіт багаті інгумінаційні захоронення в Острованах (1790, 1865 рр.), Ластовцях (1896 р.), Косино (1896 р.), Берегово (1906 р.), Гава (1909 р.), Валя Луї Михай (1926 р.), а також залишки кремаційних ґрунтових поховань в Сваляві (1885 р.), Арданово (1892 р.), Апа (1895 р.). Вони відразу ж викликали великий інтерес в зв'язку з значною кількістю речового інвентарю в більшості представленою дорожочними металами. В значній мірі цей інтерес був пов'язаний з початком більш-менш систематичних археологічних досліджень та утворенням археологічних товариств і археологічних періодичних видань в Угорщині, до складу якої входив регіон. Важливу роль в зборі та публікації матеріалів відіграла діяльність перших вчених-археологів – Т. Легоцького, Я. Гампеля, Й. Мігалика, Я. Ейснера, Я. Янковіча.

Огляд та публікації тих чи інших пам'яток проводилися не регулярно, в залежності від випадкових відкриттів. Оскільки цілеспрямовані пошуки не велися, в періодичні з'являлися лише стислі повідомлення про одиничні знахідки прикрас, зброї та монет з різних пунктів регіону – Геленеш (Pulsky, 1897, с.51-54), Станово (Jankovich, 1931, табл. X, 25-28), Арданові, Сваляві, Смогловиці (Jankovich, 1931, табл. X, 29; Richthofen, 1932, с.143), та ін. Публікуючи матеріали пам'яток, першодослідники намагалися визначити їх племінну належність. Знахідки в Арданові, Сваляві, Цейкові та Острованах пов'язувалися з вандалськими племенами (Jankovich, 1931, с.39; Wepinger, 1931, с.183-224; Eisner, 1933, с.210), а інші з готськими або гепідськими (Lehoczky, 1897, с.32-40; Josa, 1910, с.226-230; Hampel, 1911, с.135-147; Roska, 1932, с.69-72).

В 50 – 80 роках XX ст. були відкриті поховальні пам'ятки в Капуцанах (Budínský-Krička, 1957, с.356-362), Тисалок (Kovrig, 1951, с.113-120), Лесне (Budínský-Krička, 1967, с.277-388), Земплін (Budínský-Krička, 1959, с.61-69; Budínský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990, с.245-342), Братово (Котигорошко, 1979, с.153-163), Іза I і II (Смішко, 1952; 1960; Циглик, 1962; Котигорошко, 1980), Солонці (Котигорошко, 1987), Руському Полі I (Котигорошко, 1978), Велика Бакта (Черкун, 1993), Тисадоб-Сірет (Istvanovits, 1993б, с.92-146), більшість з яких була оглянута спеціалістами, або ж досліджена в ході стаціонарних розкопок.

Широкомасштабні дослідження 70 – 80 рр. були пов'язані з пошуковою роботою археологічної експедиції Ужгородського державного університету (м. Ужгород), Східно-Словацького відділу археології Академії наук Словацьчини (м. Кошице), музею ім. Андраша Йозі (м. Ниредьхала), Сіту-Марського та Бая-Марського уїзних музеїв Румунії (м. Сату-Маре, м. Бая-Маре).

За цей період було відкрито більшість поселень римського часу. Серед них найбільш показові матеріали розкопок поселень в Петрові I, II, Матієво, Лужанка, Берегово, Буча, Мочола, городища Мала Копаня (ФАГУЖУ); Земплін (Benadič, 1965, с.63-91), Пелер, Сена, Шебастовці (Lamiová-Schmiedlová, 1969, с.403-501), Блажіне (Pastor, 1960, с.800-810), Прешов (Budínský-Krička, 1963, с.5-58); Сату-Маре, Карей Маре, Кучу Маре, Калінешті, Местякзи (Bader, Lazin, 1980).

Велике значення мало відкриття гончарних виробничих центрів в Берегурані (52 гончарні печі) (Szallany, 1970), Берегово-Лужанці (18) (Котигорошко, 1992; 1993), 13 гончарних печей в Медієшул Ауріт (Bader, Lazin, 1980; Dumitraşku, Bader, 1967), та 10 печей в Лазурі (Lazin, 1980, р.133-142), гончарних майстерень в Блажіне-Богданові (Jurečko, 1981, с.169); металургійних центрів в області Спіша (Mihok, Longasheva, 1988, с.415-432) і в басейні річки Ботар (Котигорошко, 1976).

На сьогоднішній день археологічний каталог регіону нараховує близько 400 пунктів місцезнаходжень старожитностей I-IV ст. н.е. і 50 пунктів пам'яток епохи Великого переселення народів. В літературі не знайшло свій вираз у майже неоглядній серії статей, яка включає як перші інформаційно-оглядові публікації, так і наукові дослідження аналітичного та проблематичного характеру.

Потрібно відзначити перші в цьому ряді роботи Т. Легоцького (1892, 1897, 1912), Я. Гампеля (1911), Ф. Пулські (1897), Й. Мігалика (1891, 1894).

Велику цінність для науки представляють періодичні збірки Т. Легоцького, опубліковані в угорському періодичному журналі "Archaeologiai Ertésito". Ним було видаво два томи зводів археологічних пам'яток Закарпаття, які являються майже повним зібраним відомим на той час знахідок. Інтерпретуючи пам'ятки першої половини I тис. н.е., Т. Легоцький (1892; 1912) приходить до висновку, що в Верхньому Потіссі на початок нашої ери проживали даки і галльські племена апартів, які в I ст. н.е. відтісняються язичами в гори. В II ст. н.е. сюди проникають германці і римляни (як свідчення перебування римського табору дослідник вважав курган біля с. Велика Бакта, який він шурфував в 1879 р. (Lehoczky, 1892, с.31). На кінець III ст. дослідник відносить стабілізацію в історичних подіях регіону, яку він пов'язує з утворенням воєнних селищ на окраїнах імперії при імператорі Діоклетіані (284-305 рр.) (Lehoczky, 1892, с.31). Отже Т. Легоцький одним із перших звернув увагу на значення римського фактору в історії регіону.

Й. Мігалику – археологу-аматору, ми зобов'язані відкриттям давньоримського городища Мала Копаня та багатьох курганів у передгірній частині долини р. Тиса в Виноградівському р-ні, які ще чекають свого дослідження (Mihalik, 1891, с.410-418). Він також акцентував увагу на значимості знахідок Великого переселення народів (Mihalik, 1894, с.77-78).

Далі цю тематку розвивав Й. Гампел (1905) в одній з основних своїх робіт "Старожитності раннього середньовіччя в Угорщині", яка є зводом відомих на той час пам'яток V ст. Найбільшу увагу дослідник приділив готським старожитностям (Hampel, 1911). Такою ж зацікавленістю до знахідок V ст. н.е. від-

значилася і 2-х томна "Археологія Угорщини", яку видав Ф. Пулскі (Pulska, 1897).

Таким чином, на кінець XIX-початок XX ст. в історіографії вже складалася значна джерелознавча база у вигляді зводів пам'яток, описів матеріалів, знахідок та короткої їх інтерпретації, якій, однак, ще бракувало чіткої концепційної оформленості.

Поворотним пунктом в цьому плані стала робота Я. Ейснера "Словаччина в давнину" (1933), в якій можна виявити тенденцію розвитку етнічного визначення археологічних пам'яток, яка виявилася в виділенні автором двох основних груп населення регіону: фракійської та германської (Eisner, 1933). Я. Ейснер вважав, що в II ст. в Верхні Потисся проникають хаздінги, які в 176 році вигіснюють костобоків, а маркомани і квади прийшли на територію Чехії ще в 9-8 рр. до н.е. на чолі з Марободом (Eisner, 1933, s.198).

Що Верхні Потисся було заселене фракійцями-автохтонним населенням, стверджував Й. Пастернак. З 20-30 рр. н.е. в Середньому Подунав'ї він локалізував ґетів, які вигіснюли звідти даків до гірської Тиси і в ліси. В II ст. з долини Вісли в межиріччя рр.Вага і Грона прийшли бури, а в Верхні Потисся з півночі проникли вандалі-хаздінги і лакрінги. До кінця IV ст. вчений локалізує в регіоні гепідів. В римський період на цю територію періодично проникали різні племена-фракійські, галльські, германські і сарматські, які часто міняли міста свого проживання (Pasternak, 1928, s.65-67).

В 30-х роках почав свої дослідження М. Пардуц з виділення групи сарматських пам'яток на території Угорщини (Parducz, 1935). На основі типологічних і стилістичних співставлень, він назвав її групою припонтійсько-сарматського стилю. Ці дослідження мали велике значення, оскільки до цього часу сарматами майже не займалися.

З кінця 30-х років основні риси концепції заселення Верхнього Потисся не змінилися, але в ній чітко виділилися проблемні групи питань, серед яких найбільше значення мають питання проникнення дакійських і германських племен, їх взаємодія з місцевим субстратом, а також загальні питання історичного розвитку в період пізньоримського часу і в період Великого переселення народів.

Наявність в регіоні чітких германських та дакійських пам'яток привело до виникнення різних теорій щодо ролі їх носіїв в середовищі субстратного населення.

Перша спроба ідентифікувати часто згадувані до цього часу германські племена вандалів-хаздінгів з певною культурою була зроблена М.Ю. Смішком (1960, с.6). Розглядаючи матеріали поховань в Сваляві, Арданово, Смогловиці, він класифікував їх як пам'ятки пшеворської культури і відніс до другої половини II ст. н.е.

З наукового аналізу А. Точіка (Тошк, 1959), пам'ятки рубежу нашої ери у Північно-Східній частині Карпатсько-Дунайського ареалу увійшли до наукового обігу як старожитності кельто-дакійського шару, хронологічні межі якого визначені початком I ст. до н.е. – серединою I ст. н.е. Пізніше В.Г. Котигорошко

ко (1991, с.12) переглянув хронологію кельто-дакійського шару, піддавши сумніву і сам термін, і обмежив цей період в рамках 60 р. до н.е. – 106 р. н.е. – від розгromу кельтів ґето-даками у Середньому Подунав'ї до загибелі Дакії Децебала.

М. Ламісна-Шмієдлова (Lamišová-Schmiedlová, 1977, с.203) вважає, що в Верхні Потисся проникали тільки дрібні розрізнені групи дакійських племен, в той час, коли В.Г. Котигорошко виділяє в ньому три етапи, доводячи, що проникнення було масовим і регіон входив до складу політичних об'єднань Бурбисті і Децебала (Котигорошко, 1986, с.239). Здійснений нами аналіз дакійських старожитностей краю дає можливість приєднатися до цієї, останньої точки зору.

Найбільш струнку концепцію генезису та етнокультурної приналежності населення I-IV ст.н.е. в Східно-Словаччій частині регіону запропонував Т. Колнік (Kolník, 1980, s.199). Ці століття в ній характеризуються як період існування варварської культури. На початку нашої ери вона складалася з кельто-дакійських елементів і елементів куштавовицької культури. В той період тут формувалася липицька культура. Починаючи з I ст. н.е. Східна Словаччина сприймає вплив пуховської культури (кельто-дако-германський симбіоз), а з території Південної Польщі відмічається вторгнення пшеворських племен. Пізньоримський період в Східній Словаччині представлений пам'ятками типу Блажіце-Островани і Прешов, носії яких етнічно не визначаються в зв'язку з обмеженістю польових досліджень.

Два пункти цієї концепції дискутуються Котигорошком В.Г. (1991, с.165), який не бачить можливості локалізувати в регіоні липицьку культуру тільки на основі наявності ліпної кераміки (бочко- і польшиновидні горшки, чашки з ручками), яка характерна для всього північнофракійського масиву. Час проникнення пшеворських племен в регіон він вбачає доцільним визначити лише по матеріалах поховань із зброєю в Лесне, Арданово, Земпліні, Ластовце, Сваляві, Кекче, Вашарошпамені, датованими не раніше другої половини II ст. н.е. Автор відстоює тезу про належність культури римського часу північнофракійським племенам, безперервний розвиток яких простежується з VI ст. до н.е. до IV ст. н.е. Носіями північнофракійської культури карпатських курганів дослідник вважає племена костобоків (Котигорошко, 1991, с.168; 1986, с.238). В південно-східній частині регіону проживало автохтонне дакійське населення. З приводу прийдешнього германського елемента введена теза, що він був незначний в кількісному відношенні і швидко асимілювався місцевим субстратом, хоча на певних етапах відігравав консолідуючу та організуючу роль (Котигорошко, 1986, с.234; 1991, с.15).

Дискусійно по відношенню до тези В.Г. Котигорошка про субстратне населення та культуру карпатських курганів поставлені питання визначення пам'яток останньої в новітній історіографії (Кобаль, 1991, с.123-124). Вони обґрунтовуються тим, що "... кургани тілопальні могильники, від яких отримала назву сама культура, поширені тільки у східній частині регіону (на захід від р.Ріка), там, де поховань названого вище типу немає, зате відомі ґрунтові моги-

лянки (Ардано, Станово, Свалъна і Квасово)* (Кобаль, 1991, с.123-124). З цього виводиться поділ території на дві культурні зони: східну, що була зайнята носіями культури карпатських курганів, та західну, де проходив розвиток своєрідної відміни пшеворської культури (Кобаль, 1991, с.124-125).

Певну спробу у вирішенні питань культурогенезу в регіоні зробив угорський дослідник Д. Чаллань (Csallany, 1970, с.657-663), який, на основі виведення пам'яток окремої групи II-III ст. н.е. в районі ремісничого центру Берешурань, ввів для них поняття "культури Береш", носіями якої вважав германців вандалів-халдінгів. Їм вчений відводить роль політичних володарів над населенням регіону і з ними пов'язував пам'ятки II-IV ст. н.е. в регіоні Верхньої Тиси (Csallany, 1973, с.295-298). У вітчизняній історіографії цю позицію підтримує Кобаль Й. (1991, с.123), правда, не даючи конкретної аргументації.

В румунській історіографії (С. Думітреску, Т. Бадер) (Dumitrescu-Bader, 1967, р.50-52), пам'ятки I-IV ст. н.е. на території північно-румунської частини регіону, які були не зайняті римлянами, відносяться до корінного дакійського населення і "вільних давків" що переселилися сюди з півдня після дако-римських війн початку II ст. н.е.

Вся складність у вирішенні питань культурогенезу полягає в тому, що всі теорії є різними для кожної територіально-адміністративної частини регіону. Комплексний розгляд та аналіз, із врахуванням типології та систематизації матеріалів пам'яток всього регіону, характерний в основному лише для концепції В.Г. Котигорошка, а з проведеного огляду можна намітити основні дискусійні питання: 1 – визначення субстратного населення; 2 – з'ясування ролі прийшлих племен і визначення-кому належали пам'ятки римської доби в Верхньому Потиссі? Їх вирішення в значній мірі залежить від розв'язання проблеми пшеворської культури та її датування на території регіону.

Сучасний стан дослідження пшеворської культури дозволяє досить детально описати інвентар пшевору в сфері зброї, прикрас та кераміки (розділ II). Вона являла собою єдине ціле, певний культурний феномен, який відіграв, на нашу думку, імпульсивну роль в етнічному середовищі регіону і з яким потрібно рахуватися на протязі II-IV ст. н.е.

Згідно К. Годловському (Godlovsky, 1984, с.348) найбільш ранні знахідки пшеворської культури в басейні Верхньої Тиси відносяться до кінця II ст. н.е., тобто до початку Маркоманських війн, але більше датується фазою С1 – III ст. н.е.

М.Ламісла-Шмієдлова (Lamiová-Schmiedlová, 1992, с.75-79) на основі аналізу 177 поховань Земпліна, серед яких 12,99% відносяться до пшеворської культури, а також на основі нових знахідок пшеворських захоронень в Кваковцях, датує пшеворську культуру в межах 100 – 200 рр. н.е. і вважає, що проникнення її носіїв не було короткочасною військовою експансією в регіон як вважалося до цього часу.

П. Юречко (Jurčko, 1983, с.379) застосовуючи стратиграфічні дослідження поселення в Трестені при Горналі підтверджує і уточнює хронологію пше-

ворської культури на території Східної Словаччини, датуючи її від ступені D2 (+– 70 – 80 рр. н.е.) до початку ступені C1/C1a (+– 200 – 210 рр. н.е.).

В. Будінскі-Крічка (Budínský-Kříčka, 1963, с.5-58) на основі дослідження матеріалів поселення в Прешові зробив висновок, що в II-III ст. н.е. в Східній Словаччині виступає локальна група пшеворської культури, яка проявлялася поряд з елементами місцевої культури, а також з культурою кельто-дакійською, але матеріали цієї групи не дають можливість визначити масштаби експансії пшеворців на південь і вказати точні рамки її існування. Крім того, пам'ятки прешовського типу він пов'язує з проникненням вандалів-халдінгів і слов'янських груп, і проводить соціальний поділ прийшлого населення на дві групи: військову (вандали) і землероби-скотарі (слов'яни) (Budínský-Kříčka, 1963, с.33,37).

Виходячи з новітніх досліджень подібні висновки можна не тільки піддати сумніву, а і заперечити. Наявність вандалських племен доводиться атрибуцією захоронень та свідченнями письмових джерел, а присутність слов'янського етносу потребує більш вагомих доказів, ніж наявність ліпної кераміки, схожої на ранньослов'янські горщики VI – VII ст. н.е., знахідки якої до того ж дуже малочислені і фрагментарні.

Всі ці проблемні питання пшеворської культури в Східній Словаччині розглянуті Е. Кажевською, яка дала аналіз її дослідження, зробила огляд керамічних форм і дійшла до висновку, що проникнення на південь пшеворської культури в II ст. н.е. продовжувалося і в наступних століттях до початку V ст. н.е. (Kaszewska, 1977, р.79).

Вивчення епохи Великого переселення народів (кінець IV – V ст. н.е.) регіонально майже не займалися. Не дивлячись на те, що йому довго була властива методична неоформленість, за останні 3 роки зроблені важливі кроки в трьох напрямках: 1 – узагальнення матеріалів, відомих на сьогоднішній день старожитностей і відкриття нових пам'яток; 2 – систематизації археологічного матеріалу; 3-розробці хронології цього періоду.

Нагромаджений з кінця XIX ст. і до нашого часу, значний матеріал V ст. (комплекси поховань, одиничні знахідки, монети) в силу його особливості-великий процент поховальних комплексів, одиничних та випадкових знахідок, вже давно потребує зведення його у певну видову та хронологічну систему.

Перша така спроба була зроблена Й. Вернером (Werner, 1959) в статті "Вивчення поховальних знахідок V ст. із Словаччини і Карпатської України", в якій він провів загальний огляд знахідок V ст. у Верхньому Потиссі в його взаємозв'язку з матеріалами інших регіонів. На основі проведеної типології фібул типу Левіце-Права, скляних кубків з поховань в Косіно, Калупшани а також аналізу основних комплексів V ст. в Косіно, Тісалок і Гава, автор прийшов до висновку про східногерманське походження цих пам'яток і, крім того, визначив, що основні речі цих комплексів (пращки, фібули) являють собою подунайські форми V ст. від ранньої до пізньої стадії розвитку, представлені знахідками на землях остготського королівства Теодоріха в Італії (Werner, 1959, с.427-431, табл.V, рис. 2).

Значну роботу по систематизації матеріалів гунської епохи в Карпато-Дунайському басейні провів М. Пардуц (1959), який дав карту розповсюдження пам'яток і виділив три етнічні компоненти в ареалі V ст. – пізньосарматський, германський і гунський в їх взаємовідношенні.

За останні роки з'явилися статті, в яких проведено типову класифікацію та аналіз окремих видів речового інвентарю (прикрас, посуду, зброї). Як приклад остаточної систематизації та повного наукового аналізу є типологія дзеркал варварських народів Карпатського басейну з римського часу та періоду переселення народів (Istvanovits, Kulcsar, 1993, s.9-56). Крім загальної типології (5 типів), автором виведено також 5 типів ритуального пошкодження дзеркал, які в основному характерні для межиріччя Дунаю і Тиси (Istvanovits, Kulcsar, 1993, s.58). У Верхньому Потиссі дзеркала поширені в парі з пластинчатими фібулами, що однією з характерних рис жіночих поховальних комплексів (Istvanovits, Kulcsar, 1993, fig.3).

Окрема стаття Е.Іштвановича (Istvanovits, 1992, s.47-96) присвячена умбонам, які відносяться до двох хронологічних груп: умбони кінця II-III ст. н.е. і умбони кінця IV – початку V ст. н.е.

М. Ламієва-Шмідлова розробила типологію фібул і гребенів римського періоду і періоду Великого переселення народів з Східної Словаччини (Lamiová-Schmiedlová, 1961; 1964, s.191-201). Не дивлячись на те, що частина її висновків в області хронології речей на сьогоднішній день суттєво змінилися і конкретизувалися, ці зводи залишаються повноцінним джерелом для вивчення старожитностей вказаного періоду.

Питаннями хронології Великого переселення народів в басейні Карпат вчені займалися порівняно недавно. Розробка її ключових аспектів належить Я. Тейралу (Tejral, 1988; 1992) та Бірбрауеру (Bierbrauer, 1980, 1992). При розгляді хронології раннього етапу переселення народів зроблено висновок, що перехід від пізнього римського періоду до початку переселення народів в Тисо-Дунайському регіоні можна розглядати не як різку межу, а як поступовий процес, який проходить на протязі ряду етапів (горизонт D1 і D2) (Tejral, 1988, s.286). Найважливіші фактори цих етапів-пова східних гунно-номадських елементів в знахідках горизонту D1 і зміни в формах поселень; в горизонті D2 відхід свебів з Моравії і Словаччини. Зокрема підкреслюється: а) факт виникнення в районі лімесу, подунайських прикордонних областях специфічної змішаної культури, яка характеризується пристосуванням провінційно-римських центрів виготовлення до потреб нових "варварських" пришельців і інтеграційними процесами серед окремих варварських груп; б) зміни в області суспільних структур-збудівництва провінційно-римського населення (могильники без супровідного інвентарю)-і виникнення високого соціального прошарку у варварів (група могил типу Унтерзібенбрун); в) визначення вперше в літературі терміну "області федератів" для нових центрів поселень V ст., що характеризуються наявністю невеликих могильників та поселень на окраїнах Карпатського басейну і виступають в якості археологічного свідчення структури гунської імперії, в якій довкола ядра гунської влади було розташоване кільце залежних племен, що забезпечували

безпеку центрові володарювання (Tejral, 1988, s.294-295). До цих областей належить Південно-Західна Словаччина, Нижньохаврський регіон, південно-східні області Паннонської дієцези і Верхнє Потисся (Tejral, 1988, s.295). Висловлюються характерні для цих областей подунайсько-східногерманські комплекси речових знахідок, представлені багатими жіночими захопленнями з великими пластинчатими фібулами типу Смолін-Лаа-Андертайа, маленькими пряжками з голіаками птахів, східними типами озброєння, мургакерамікою. На початку цього розвитку їх можна розглядати в якості гунсько-вершинково-номадських компонентів (Tejral, 1988, s.295). У Верхньому Потиссі до цієї групи відносяться поховання в Ороші і Кінтокаї. Я. Тейрал (Tejral, 1988, s.232) вперше акцентував увагу на зоні північних областей Словаччини, які на його думку відігравали роль з'єднуючої ланки між східним басейном Карпат і пізньою шведорською культурою, особливо південно-польською "добродзеньською групою", в якій встановлені постійні форми горизонту D1 в багаточисленних прикладах.

До цього можна додати, що К. Пієта (Pieta, 1987, s.33,386, рис.2-3; 1991, s.376-387, рис.1) також виділяв знахідки горизонту D1 в Північній Словаччині і відніс їх до "Північно-Карпатських груп поселень" в які включаються і комплекси знахідок Східної Словаччини. Вченим вперше дається загальний огляд розмірів та топографії поселень кінця IV-початку V ст. н.е., аналіз знахідок з селищних комплексів, короткий огляд ремесел та сільського господарства. Висновки К. Пієти (Pieta, 1991, s.385) зводяться до того, що більшість знахідок належить матеріальній культурі останньої фази шведорської культури, а окремі ознаки вказують на пережитки елементів пізньо-римської групи Островани-Блажіє в Східній Словаччині і контакти з групами пізньої культури Черняхів Синтина де Муреш. Населення, яке заселило обидві сторони Карпатських перевалів в кінці IV-V ст. н.е. сформувало Північну Карпатську групу поселень (Pieta, 1991, s.385). Можливо ці зони входили в маршрут пізньошведорського населення, вандалів, до якого вони рухалися до нових поселень на Іберійській півострів. Висока концентрація нових поселень, що виникла в цей період складала одну з культурних та етнічних гетерогенних груп, яка виникла за короткий час в багатьох містах занепаду германського барбарікуму (Pieta, 1991, s.384-387).

За останні десятиліття зроблено також значний крок в дослідженні і виявленні нових пам'яток епохи Великого переселення народів в Верхньому Потиссі. Особливо це стосується поселень прешовського типу кінця IV – початку V ст. н.е. в Шебастоце Барца (Lamiová-Schmiedlová, 1969), Третне при Горналі (Jurečko, 1983), Островани і Медзани (Lamiová-Schmiedlová, Tomašová, 1988; 1989; 1991), розкопки яких стали більш масштабними.

Проблеми заселення, господарства, хронології і культурної інтерпретації поселень IV – V ст. н.е. розглядаються в роботі А. Рітро "Карпатські поселення з Великого переселення народів" (Ritro, 1993), в якій поряд з загальним оглядом дається детальний аналіз нових об'єктів та матеріалів поселень.

Розкопки на поселеннях Великого переселення народів в північно-східній Угорщині дали змогу дещо систематизувати і визначити характер будівель,

їх господарсько-побутове призначення (розділ III), що до цього часу не проводилися (Lovasz, 1993, s.59-88; 1992, s.31-46).

Нові дані з історії IV – V ст. н.е. у Верхньому Потиссі дають досліджені недавно поховальні пам'ятки-могили в Тісадоб-Сігеті (обл.Саболч-Сатмар-Берег) (ФІМАЙ) і група захоронень біля с.Велика Бакта (Берегівський р-н, Закарпатської обл.) (Отчети о НИР, 1987-1988). В Тісадоб-Сігеті розкопано 37 захоронень (34 інгумацийні і 3 кремацийні), проведено детальний розбір інвентаря і поховального ритуалу (Istvanovits, 1993), на основі чого зроблено висновок про етнічний склад могильника, в якому значну роль відігравали східно-германські і сарматські елементи. Відкриття в 1986-1987 рр. захоронень в Великій Бакті дає змогу також поставити питання про виділення у Верхньому Потиссі кола поховальних пам'яток, які належить за європейською класифікацією до пам'яток типу "kleiner gräberfelder", а також виділити в складі могильника стійкий східногерманський компонент (Черкун, 1993).

Таким чином, нові дослідження принесли значний матеріал для більш широкого монографічного вивчення періоду V ст. в Верхньому Потиссі. Вперше можливою стала постановка питання про господарську діяльність в цей період, соціальну структуру населення та інше. З урахуванням останніх досягнень європейської хронології можуть розглядатися питання датування, етнічної атрибуції пам'яток.

На даний час вивчення періоду Великого переселення народів вишло на рівень матеріалів та висновків, представлених в історіографічному огляді і можна сказати, що накопичення матеріалів привело до можливості створення певної концепції культурогенезу регіону в епоху Великого переселення народів.

Література

Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем в бассейне Верхнего Потисья и спасательно-охранительные раскопки опидума Галлий-Ловачка и городища Малая Копаня (Закарпатской обл. УССР) // Отчет о НИР 1988 года (годовой). – Ужгород, 1989. – 39 с.

КОБАЛЬ Й.В. Деякі проблеми етно-культурного розвитку населення Закарпаття в I тисячолітті нашої ери // АН. – 1992. – № 2.

КОТИГОРОШКО В.Г. Исследование памятников Закарпатья // АО. – 1976. – М., 1977. – С.36-38.

КОТИГОРОШКО В.Г. Работы экспедиции Ужгородского университета // АО. – 1977. – М., 1978. – С.41-46.

КОТИГОРОШКО В.Г. Курган первой половины III в. н. э. у с.Братово // СА. – 1979. – № 2. – С.153-163.

КОТИГОРОШКО В.Г. Итоги изучения могильника Иза I в Закарпатье // СА. – 1980. – № 1. – С.229-247.

КОТИГОРОШКО В.Г. Вопросы происхождения и этно-культурной принадлежности населения Верхнего Потисья римского времени // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. – Nitra, 1986. – С.227-238.

КОТИГОРОШКО В.Г. Жертовник III-IV вв. н. э. у с.Селонцы // СА. – 1987. – № 2. – С.176-191.

КОТИГОРОШКО В.Г. Проблеми етно-культурних процесів в Карпато-Дунайському басейні I ст. до н.е. – III ст. н.е. // Археологія. – 1991. – № 4. – С. 10-17.

СМІШКО М.Ю. Два кургани могильники в околицях с.Ізи Закарпатської області // АП УРСР. – 1952. – Т III. – С. 315-336.

СМІШКО М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н.е. – Київ, 1960. – 180 с.

ЦИГИЛИК В.М. Нові матеріали до вивчення культури карпатських курганів у Закарпатській області // МДАПВ. – 1962. – Вип.4. – С.71-79.

ЧЕРКУН Й.К. Погребення епохи Великого переселення народів возле с.Велика Бакта Закарпатської області України // СА. – 1993. – № 2. – С.54-69.

BADER T., LARIN Gh. Martirii arheologice din județul Satu Mare // Satu Mare, 1980. – 83 s.

BENADIK B. Die spätlatenezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei // Germania. – 1965. – No 43. – S.63-91.

Beninger E. Der Wandalenfund von Greke-Cejkov // ANMW. – 1931. – 45. – S.183-224.

BIERBRAUER V. Zu den Vorkommen ostgotischer Budelfibeln in Raetia // BV. – 1971. – 36. – S.114-147.

BIERBRAUER V. Zur chronologischen soziologischen und regionalen Gliederung des ost-germanischen Fundstoffes des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa // Die Völker an der mittleren und un teren Donau im fünften. Und sechsten Jahrhundert. – Wien, 1980. – S.131-142.

BUDINSKÝ-KRIČKA V. Hrob z doby rimskej a sťahovania narodov v Kapušnoch // SA. – 1957. – 2. – S.356-362.

BUDINSKÝ-KRIČKA V. Vyskum na mohylniku v Zemplíne r. 1958 // Referaty a pracovnich vysledech. cs. archeologu II. – Liblice, 1959. – S.61-69.

BUDINSKÝ-KRIČKA V. Sidlisko z doby rimskej a zo začiatkov sťahovania narodov v Prešove // SA. – 1963. – č.1. – S.5-58.

CSALLANY D. A vandálok regesztéi emlékei a Karpat-medencében (i.n.2-4 század). Rukopis // ФІМАЙ. – 01. 660. 663.

CSALLANY D. Das Land der Wandalen im Karpatenbecken // Actes de VIII-e Congres International des sciences Prehistoriques III. – Beograd, 1973. – S.295-298.

DUMITRAȘKU S., BADER T. Asezarea liberă de la Mediesul Aurit. – Satu Mare, 1967. – 67 s. XXII pl.

EISNER I. Slovensko v pravku. – Bratislava, 1933.

HAMPEL I. A gávai sírlelet // AÉ. – 1911. – 31. – S.135-147. – kép.I-IV.

GODŁOWSKI K. «Superiores barbari» und die markomannenkrige im Lichte archeologischer Quellen // SA. – 1984. – 32. – S.327-350.

IŠTVANOVITS E. Some data on the Late-Roman-Early migration period chronology of the Upper Tisza region // Probleme der relativen und absoluten chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter. – Krakow, 1992. – S.89-101.

- JSTVANOVITS E., KULCSAR V. Tukrol a csaszarkori és a kora népvandorlás kori barbar népeknél a Karpatmedencében // HOME – 1993. – XXX-XXXI/2. – S.9-56.
- JSTVANOVITS E. Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget // AAH. – 1993. – 45. – S.91-145.
- JANKOVICS J.M. Gyrapodasi naplo kerirat № 116-120.
- JOSA A. A gawai got lelet // MK ÉRT. – 1910. – S.226-230.
- JUREČKO P. Problematika tzv. sívej keramiky v dobe rímskej so zretelom na výsledky výskumu na východnom Slovensku // HC. – 1981. – XII. – S.169-209.
- JUREČKO P. Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej // HC. – 1983. – 14. – S.277-283.
- KASZEWSKA E. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianowku (st.1) woj. Plockie // PMMAEL. – 1977. – № 24. – S.63-150.
- KOLNIK T. Doba rímska a doba stachovania narodov // SA. – 1980. – № 28. – S.197-212.
- KOVRIG J. A tísálóki is a mádi lelet // AÉ. – 1951. – 78. – S.113-120.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ M. Spory z doby rímskej na Slovensku // SZ AU SAV. – 1961. – № 5. – S.13-27.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ M. Hrebne z doby rímskej a s'ahovania narodov z Východného Slovenska // ASM. – 1964. – T. I. – S.191-201.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ M. Römerzeitliche Siedlungs keramik in der Südoslowakei // SA. – 1969. – № 2. – S.403-501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ M. Ältere römische kaiserzeit in der Ostslowakei // Symposium Auskand der Latene zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauegebiet. – Bratislava, 1977. – S.201-208.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ M. Chronologie der Römischen Kaiserzeit in der Ostslowakei // Probleme der Relativen und Absoluten chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter. – Krakow. – 1992. – S.75-79.
- LAZIN Gh. Cuptoare dacice de ars ceramica din sec. III – IV e. n. des coperite la Satu Mare // SMSC. – 1980. – T. IV. – S.127-133.
- LEHOCZKY T. A mezokaszonyi got sír // AÉ. – 1897. – XVII. – S.32-40.
- LOVASZ E. Csaszarkori telep feltarasa Tisza ladanyban // HOME. – 1993. – XXX-XXXI/2. – S.59-88.
- MIHÁLIK J. Óskori emlékek Ugoesivarmegyében // AÉ. – 1893. – XI. – S.410-418.
- MIHÁLIK J. A kassai sír leletéről // AÉ. – 1894. – S.77-78.
- MIHOK L., LONGAUEROVÁ M. Rozbor výroby železa v mladšej dobe rímskej na Spiši // SA. – 1988. – № 2. – S.415-432.
- PARDUCZ M. Die frühesten funde der ersten pontisch – germanischen Denkmaler gruppe in Ungarn. – Berlin, 1935.
- PARDUCZ M. Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn // SA. – 1959. – I. – S.1-50.
- PASTERNAK I. Ruske karpáty v archeológii. – Praha, 1928. – 144 s.
- PASTOR I. Sidlisko v Bražiciach // AR. – 1960. – č. 6. – S.800-810.
- PIETA K. Die Slowakei im V. Jahrhundert // Katalog der Ausstellung Germanen, Hunnen, Awaren. Schatre der Völkerwanderungszeit. – Nürnberg, 1987. – S.384-391.

- PIETA K. The North Carpathians at the begining of the Migration Period // Antiquity. – 1991. – 27. – S.376-387.
- PULSKY F. Egyebb emlékek a vizigothok korabol // AÉ. – 2. – 1897. – S.51-54.
- PULSKY F. A Magyarország archeologiaja. – 2. – 1897. Richthofen B. Zur Vorgeschichte der Ostgermanen // Wiener Prahistorische Zeitschrift. – 1932. – 19. – S.140-147.
- ROSKA M. Mormint germanen de la Valea lui Mihai // Anuarul Institutu lui de Studii Clasice, 1, 1928-1932. – Cluj, 1932. – S.69-72.
- RYTRO A. Karpacka osada z okresu wedrowek Ludow. – Krakow, 1993. – 161 s.
- TEJRAL J. Zur Chronologie der frühen Volker wanderungszeit im mittleren Donaauraum // AA. – 1988. – 72. – S.223-304.
- TEJRAL J. Einige Bemerkungen zur Chronologie der später römischen kaiserzeit im Mitteleuropa // Probleme der relativen und absoluten chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des 3. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nordlichen Mitteldonan gebiet. – Krakow. – 1992. – S.227-249.
- TOČIK A. K otazke osídlenia juhozapadného Slovenska na zlome letopoštu // AR. – 1959. – 11. – 6. – S.800-806.
- WERNER J. Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slovakai und der Karpatenukraine // SA. – 1959. – 7. – S.423-438.

Черкун И.К.

АСПЕКТЫ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВЕРХНЕГО ПОТИСЬЯ I – V вв. н. э.

Резюме

В статье рассматриваются историографические аспекты этнической истории Верхнетисского региона I – V вв. н. э. Труды нескольких поколений археологов (Т. Легоцкий, И. Мигалик, М. Пардуц, В. Будински-Кричка, М. Ламьола-Шмиедлова, Т. Колник, В.Г. Котигорошко и др.) позволили проследить эволюцию взглядов на основные проблемы римского времени.

Среди наиболее сложных и спорных вопросов этнополитической истории региона выделяется определение роли фракийских (даки, костобоки) и германских (вандалы, готы, гепиды) племен. В связи с этим первостепенное значение приобретает решение вопросов хронологии как отдельных ключевых памятников, так и целых культур, в первую очередь, эпохи Великого переселения народов.

Кроме того, в статье отмечается отсутствие у современных исследователей единого мнения в отношении уровня социально-экономического развития верхнетисского населения и силы воздействия на него со стороны римской цивилизации.